

(Əvvəli ötan saylarımızda)

Daş pirlərinə əsasən uşağı olmayan qadınlar gədir və burada qurban qoymaqla pirdən uşağı istəyirlər. Qadınlar ocaqda öz bədənlinin piri hesab edən daşa sürtür, yaxud ortasında deyilən olan daşın içərisindən sürünərək keçirlər. Buradan aydın olur ki, uşağı qadınlarla daş yeri. Lakin etnokulturoloji düşüncə sistemində əski dəşədəd kultu ilə İslami Allah düşüncəsi bir-birinə qovuşmuşdur. Əski daşa sürtünmə, yaxud daşdan keçmə ritualını icra edən qadınlar eyni zamanda dua edib, Allahdan övlad diləyirlər. Ritualın əsas elementi qurbandır. Hökəmən və canlı, ya da cansız qurban verilməlidir. Daşədəd verilməsi qurbanın müqabilində dilək sahibinin arzusunə reaksiya verir.

Qurban bayramının mənavi vəhdət modeli kimi etnokulturoloji sistemdə

Sakir ALBALIYEV,
AMEA Folklor İnstitutu,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

bi ki, qonşular nəzərdə tutulur. Çünki qurban ötidən bəşirilməsi yeməyin iyi, ullaqbaşı, qonşulara qodur yayıla bilər. Bu cəhətdən, qurbanvermənin əsasında duran etnokulturoloji fəlsəfəyə görə, qurban fordi onun qonşuları ilə vahid mənavi sistemə daxil edir.

Zaqatala bölgəsinin Katex kəndində Qurban bayramından əvvəlki gecə "yığnaq" olurdu. Səhərdə qodur dambur çalıb, Yunus Əmrənin ilahilərindən oxuyurdular. "Yığnaqlar" əksərən tök-tök, bəzən isə bir neçə oba bir yerdə təşkil olunurdu. Bayram günü bayram namazından sonra qurban kəsilirdi. Adətən, üçüncü qurban görün mə kəsilər və əti yeddə yere bölünürdü. Oğuzda Qurban bayramında qara qoç kəsilirdi [8, s. 34-35].

Burada bə İslami qurban modelindən fərqlənən bir neçə nöqtə görürük:

Birincisi, kəsilən heyvan üç yaşını tamamlamalı idi;

İkincisi, Oğuz bölgəsində hökəmən qara qoç kəsilirdi;

Üçüncüsü, bayramdan əvvəlki gecə dua-şənlik məclisləri təşkil olunurdu.

Bu adətlər bölgə əhalisinin vahid davranış modelinə kökləyən formullardır.

Tarixi Azərbaycanın Ermənistanın işğalı altında olan Loru-Pəmbək bölgəsində qurbanlıq kəsildən "böyrəyi mənimdi", "davası" olmuş. Bilgiyə görə, bu "qurban mükafatı" kiçik yaşlı uşaqlara çatırmiş. Hər ocaqda kəsilən heyvanın qanından uşaqların qaş-qasma çəkilməli imiş.

Burada böyrək deyiləndən, bize, heyvanın xayaları nəzərdə tutulur. Xayalar qurban payın daxil edim. Onu uşaqlara ona görə vermişlər ki, uşaqlar hələ cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü hesab olunur və böyüklərə aid olan qanunlar onlara şamil edilirdi. Başqa sözlə, bə burada əski inisiyasiya mərasiminin izini görürük. İnisiyasiya -

olunsa da, burada başqa bir məsələ var. Məsələnin etnokulturoloji məhiyyəti miflə bağlıdır. Burada iki əsas nöqtəyə fikir verməliyik:

a) Darinin içərisindəki sümüklərin basdırılması;

b) Darinin əca yerdə basdırılması. Sümüklərin dəriyə bükülürək basdırılması əski dəfətdə adətdir. Bunun əsasında heyvanın sümüklərinin ölüdür dünyasına yola salınması durur. Qoçun sümükləri onun öz dərinsinə bükülürək dofn edilir. Yəni bununla insanlar qurban kəsilməsi heyvanın görkəminə simvolik olaraq bərpə edirlər. O biri dünyaya yola salınan heyvan isə, təbii ki, orada yemədən dirilir. Büütün bunlar qurban heyvanının müqədəd olması, ölüb-dirilməsi ilə bağlı təsəvvürləri özündə əks etdirir.

Dəriyə bükülmüş sümüklərin əca yerdə basdırılması dağ kultu ilə bağlıdır. Mifologiyada dağ həm də göylər ələminə gedən yol hesab olunur. Dərinə ona görə əca yerdə basdırılır ki, insanlar onu göylər ələminə yollamaq istəyirlər.

İşin elmi nəticə və yenilikləri: Büütün bunlar aşağıdakı iki əsas qənaətdə gəlməyə imkan verir:

1. Azərbaycanda icra olunan Qurban bayramı xalqımızın əski qurbanvermə ənənələri ilə bölgəsindən asılı olaraq az, ya çox dərəcədə qovuşmuşdur.

2. Qurban bayramı Azərbaycan etnokulturoloji sistemində mənavi vəhdət modeli rolunu oynayır.

İşin nəzəri və praktik əhəmiyyəti: Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti bu işdən bayramlar haqqında aparılacaq başqa tədqiqatlarda nəzəri qaynaq olaraq istifadə imkanları, praktik əhəmiyyəti isə ali məktəblərdə mərasim folklorunun tədrisi prosesində praktik vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənleşir.

9. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIV cild. Dərbənd folkloru Toplayması. H.İsmayilov, S.Xurdamliyeva. Tərtib edənlər: H.İsmayilov, T.Orucov. - Bakı: Səda, - 2006. - 429 s.

10. Azərbaycan folkloru antologiyası. XVII kitab. Şəki folkloru Toplayması. Ə. Söyləyicilər, toplayıcılar, qaynaqlar haqqında məlumatın, qeyd və şərhərlərin müəllifi H.Əbdühalimov - Bakı: Nurlan, - 2009. - 532 s.

11. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIX kitab. Zəngəzur folkloru, II cild Toplayması. Ə. Söyləyicilər, toplayıcılar, qaynaqlar haqqında məlumatın, qeyd və şərhərlərin müəllifi R.Təhməzogluy, tort. ed. H.İsmayilov, R.Təhməzogluy. - Bakı: Ə.Ələkbərli - Bakı: Nurlan, - 2009. - 415 s.

12. Azərbaycan folkloru antologiyası. XX kitab. Loru-Pəmbək folkloru Toplayması. tort. ed. H.İsmayilov, Ə.Ələkbərli - Bakı: Nurlan, - 2011. - 399 s.

13. Azərbaycan nağılları: [5 cildə]. - Bakı: Şərq-Qərb, - c. 5. - 2017. - 304 s.

14. Əsgər, Ə. Tuğa (bavraqa) qurban mərasimi I kitab və dövlətçilik düşüncəsi, I kitab. - Bakı: Elm və təhsil, - 2016. - s. 109-122.

15. Haçlı, A. Dünya ağacı Azərbaycan sifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar, XI kitab. - Bakı: Səda, - 2002. - s. 55-73.

16. Muxtarzadə N.Z. İncan folkloru kontekstində ocaqlar və pirlər (Məsəlil örnəkləri əsasında) (filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avto-referatı) - Bakı, 2016. - 26 s.

17. Ögel, B. Türk mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) B.Ögel. - Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, - Cild 1. - 1989. - 644 s.

18. Şükürov, A. Mifologiya. Qədim türk mifologiyası A.Şükürov. - Bakı: Elm, V Kitab, - 1997. - 232 s.

19. Vağıfçiy, S. (Süleymanova), M. Şəkinin Göynük kəndlərində icra olunan qurbanvermə mərasimi "Azərbaycan sifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqatlar" jurn., - 2018. № 2. - s. 117-123

20. Uraz, M. Türk mitolojisi M.U. - Bakı: - İstanbul: - 1967. - 244 s.

21. Qordlevskiy, V.A. Ezranne soçineniye. B 3-x tomax M.V.A.Qordlevskiy. - Moskva: Vostoçnəə literatura, Tom 1. - 1960. - 245 s.

22. Levi-Broçle, L. Sverxseçestvennoe v pervobitnom mişlenii L.Levi-Broçle. - Moskva: Pedaqogika-Press, - 1994. - 604 s.

23. Radlov, V. V. Obrazü narodnoy literatury törsksix plemen V.V.Radlov. - Çastğ 3. - Sankt-Peterburq, - 1870

24. Saqaləev, A.M. Uralo-Altayskəə mifologiya. Simvol i arxetip A.M.Saqaləev. - Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otelənie. - 1991. - 155 s.

25. Saqaləev, A.M. Altay v zerkale mifa A.M.Saqaləev. - Novosibirsk: Nauka, Sibirskoe otelənie, - 1992. - 175 s.

26. Toporov, V.N. Oçerç «Drevo mirovoe» Mifi narodov mira. V 2-x tomox. Tom 1. - Moskva: Sovetskəə gnuiklopediya, - 1980. - s. 398-406

27. Toporov, V.N. Oçerç «Rasteniye» Mifi narodov mira. V 2-x tomox. Tom 2. - Moskva: Sovetskəə gnuiklopediya, - 1982. - s. 368-371.

28. Əkövlev, B.F. Əskitskəə konozə. Ənk-mif-kultura narodov Sibiri B.F.Əkövlev. - Moskva: Nauka, - 1974. - 402 c.

Qurban bayramının mənavi vəhdət modeli kimi etnokulturoloji sistemdə yeri və funksiyası

yeri və funksiyası ayrı-ayrı bölgələrdə icra olunan Qurban bayramı mərasimlərində daha aydın müşahidə olunur. Belə ki, məhəlli adət-ənənələrin canlı şəkildə yaşadığı bölgələrdə İslami Qurban bayramı ilə əski qurbanvermə ənənələri bir-birinə qovuşub. Məsələn, Məhsəti Vağıfçiy (Süleymanova) Şəkinin Göynük kəndlərində keçirilən Qurban bayramından verdiyi bir təsvir bu baxımdan səciyyəvidir. O yazır: "Bu bölgədə qurbanlıq heyvan iki ciir kəsilir: əlşmə və yaxud tək. Yeddə və ya üç nəfər pul yığaraq bir öküz əlib qurban kəsər bəşir ki, bu, birgə formasında kəsilən qurbandır. Qurban ötinə tərzəyə qoymaq olmaz. Əti gözünəni yeddə yere tayıbatay bölülür. Sonra hər öz payını götürür. Əlşməda iştirak edən şəxslər öz paylarını götürüb paylayırlar. Amma ərazidə daha çox bir ailənin müştəqil kəsdiyi qurban geniş yayılmışdır. Belə qurban kəsmə formaları tək sayılır. Kəsilən qurbanın heç bir qışuru olmamalıdır. Kəsilən qurbanın öti, ən azı, yeddə yere paylanmalıdır. Verilən pay, ən azı, bir dəfə bəşirənil olmalıdır. Qurban kəsildən evdə bəşirənil ötin iyi gedən yere qodur pay verilməlidir. Bu bayram vasitəsilə paylaşma, bölüşmə insanlara əşlanılır" [19, s. 119].

Müffilin verdiyi bu təsvirdə "Qurban kəsildən evdə bəşirənil ötin iyi gedən yere qodur pay verilməli" cümləsi etnokulturoloji davranış formulu kimi diqqətimizi cəlb edir. Burada, tə-

keçid mərasimidir. Əski cəmiyyətlərdə uşaqlar öz yaş qrupundan daha böyük yaş qrupuna inisiyasiya mərasiminə vasitəsilə keçirmişlər. İnisiyasiya keçən uşaqlar qoç cəmiyyətin tam hüquqlu üzvünə çevrilirdi. Bu cəhətdən, böyüklər Qurban bayramında kəsilən heyvanın xayasını yeməyi özləri nə rəva gərməşlər də, uşaqların yerindəndə heç bir günah görmürdülər.

Bir maraqlı qurbanvermə adətini də qeyd edək. Hazırda faşist Ermənistanı işğalında olan İrəvan çuxuru mahalının Millidə bölgəsində "bişmə qurban" adlı qurbanvermə adətində var idi. Bir qoç kəsir, ötinə doğramayı, tökək oynaqlardan ayırır və qazanlarda bəşirilmiş. Bişmiş öti sümüklərdən ayırıb, ləvəşlənərinə qoyaraq camaata paylaymışlar. Sümükləri isə qoçun dərinsinə büküb, əlçatmaz yerdə torpağa basdırırlarmış ki, heç vəhşi heyvanlar da tapa bilməsinlər.

Bu təsvir olunmuş qurbanvermə mərasimi İsmayil qurbanı ilə bağlı deyil. Lakin bizim nümunə olaraq verməkdə bizim məqsədimiz var. Belə ki, qoçun ötidən ayırılmış sümüklərinin qoçun dərinsinə bükülürək, əlçatmaz yerdə torpağa basdırılması öz əski adətini icra edən Millidəros insanların itcimai şəraitində İsmayil qurbanı ilə əski qurbanvermə adətlərinin vahid sistem təşkil etdiyini göstərir. Darinin əlçatmaz yerdə basdırılması canavarların onu tapıb yeyə bilməməsi ilə izah

ƏDƏBİYYAT

1. Allahmanlı, M. Ağıln və yaddaşın dedikləri (məqalələr). M.Allahmanlı. - Bakı: Ağırdağ, - 2000. - 140 s.

2. Azərbaycan folkloru antologiyası. II kitab. İraq-türkmən cildi Tərt. ed. Q.Paşayev, Ə.Bəndəroğlu - Bakı: Ağırdağ, - 1999. - 467 s.

3. Azərbaycan folkloru antologiyası. III kitab. Göyç folkloru Toplayması. tort. ed. və ön sözün müəllifi H.İsmayilov - Bakı: Səda, - 2000. - 767 s.

4. Azərbaycan folkloru antologiyası. IV cild. Şəki folkloru Tərtib edənlər: H.Əbdühalimov, R.Qafarlı, O.Əliyev, V.Aslan. - Bakı: Səda, - 2000. - 497 s.

5. Azərbaycan folkloru antologiyası. VI kitab. Şəki folkloru, II cild Toplayması. Ə. Söyləyicilər, toplayıcılar, qaynaqlar haqqında məlumatın, qeyd və şərhərlərin müəllifi H.Əbdühalimov - Bakı: Səda, - 2002. - 494 s.

6. Azərbaycan folkloru antologiyası. X kitab. İrəvan çuxuru folkloru Toplayması. tort. ed., ön sözün, qeyd və izahların müəllifləri H.İsmayilov, Ə.Ələkbərli - Bakı: Səda, - 2004. - 471 s.

7. Azərbaycan folkloru antologiyası. XI kitab. Şirvan folkloru Toplayması. S.Qəniyev, tort. ed. H.İsmayilov, S.Qəniyev - Bakı: Səda, - 2005. - 442 s.

8. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIII kitab. Şəki-Zaqatala folkloru Tərt. ed. İ.Abbaslı, O.Əliyev, M.Abdullayeva - Bakı: Səda, - 2005. - 549 s.